

# Misticizam Muse Ćazima Ćatića

Dr. Zilhad KLJUČANIN

**N**ajfrekventniji pojam u dosadašnjem književnokritičkom diskursu o poeziji Muse Ćazima Ćatića je – *misticizam*. I onda kada se govori o *ljubavnom tematskom nizu*, a pogotovo kada se fokusira *pobožni tematski niz* Ćatićeve poezije.<sup>1</sup> I onda kada se bez dovoljne (ili ikakve) književnoteorijske elaboracije taj pojam pridodaje Ćatićevoj poeziji, i onda kada joj se (uz svu, neadekvatnu, "elaboraciju") oduzima.

Darko Tanasković je, pristupajući analizi ne/mistične osnove Ćatićeve pjesme *Teubenesuh*, ustvrdio da Ćatić nije mistički pjesnik, zasnivajući tu svoju tezu na diferenciji između *mističke* i *pseudomističke* poezije: "Pišući o religioznim pesmama Muse Ćazima Ćatića, Abdurahman Nametak ističe da je njegov način života bio u potpunoj suprotnosti sa stečenim odgojem i obrazovanjem, ali i upozorava da to ne znači da se njegov religiozni osjećaj podudara s njegovim načinom života. Nametkovo mišljenje čini se sasvim razložnim, ali od posjedovanja određenog religijskog osećanja, od svesti o konfesionalnoj pripadnosti (...) pa do mističke predanosti bogu put je pokatkad ne mnogo kraći od onoga što razdvaja/spaja ateizam i teizam. Ćatić, dakle, sufija svakako nije bio... Bitno je u ovom trenutku, čini mi se, nastojati na pravljenju razlike između *mističke književnosti koju su pisali i pišu mistici i književnosti, prvenstveno poezije, sa mističkom tematikom, stilskim sredstvima i aromom, koju su pisali, a i danas,*

*u nešto manjoj meri, doduše, pišu istočnjački književnici...* (podvukao – Z. K.) Pored prave sufijske poezije počela se tako razvijati od nje mahom teško razlučiva, ali suštinski inorodna pseudo-mistička poezija sa razrađenim stilskim instrumentarijem... Ako se kod Muse Ćazima Ćatića može govoriti o misticizmu u poeziji, onda je to isključivo taj misticizam, usvojen kao nasleđena pesnička tema i tehnika, dok za pravi, duboki i izvorni sufijski smisao njegovih stihova nema dovoljno ozbiljnih osnova. Da je Ćatić mistički pesnik, tematska razgraničenja bi bila bespredmetna, jer za mistiku postoji samo jedna jedina stvarna Tema i mnoštvo prividnih motiva, a nikako više tema."<sup>2</sup>

Enes Duraković, pak, posve ispravno, legitimira Ćatićevu intenciju za *imitacijom*<sup>3</sup>: "Za nas je, međutim, značajno da vidimo i to koliko je Ćatić uspio da se pjesnički autentično odvoji od te tradicionalne matice, pa je, inače neprijeporan, sud Darka Tanaskovića da Musa Ćazim Ćatić nije bio izvorni mistik jer i životom, kao i perom, nije bio predan mističkom putu uzvišene spoznaje, u osnovi nebitan."<sup>4</sup>

Diskurs o *izvornosti* i *neizvornosti* misticizma kod Ćatića, i u njegovoj poeziji, međutim, besmislen je, iz više razloga. Prvo, jer u poimanju misticizma ne postoji opreka "izvornost – neizvornost". Za misticizam je relevantno *iskustvo* ono *iskustvo neposredne veze s Bogom*. Leszek Kolakowski to jednostavno kaže: "U mnogo određenijem smislu jedno iskustvo je mističko

ako osoba koja ga ima oseća da je u neposrednoj vezi sa Bogom (bez obzira na to da li se Bog jasno i živo doživljava kao prisutnost ličnosti, ili, pre, kao neodređeni duhovni temelj sveg bića). Ova veza je obično, bar među hrišćanskim i islamskim misticima, prožeta najjačim osećanjem ljubavi, i povezana ili sa snažnom željom da se postigne savršeno sjedinjenje s Njim, da se čovekova ličnost rastvori u bezgraničnom okeanu Božanstva, ili sa osećanjem da je čovek privremeno ostvario ovo sjedinjenje. 'Misticizam' se može odnositi na celokupnu oblast koju pokriva ova vrsta iskustva, ili na njegov književni izraz, ili, još prostije, na učenje – bilo da je lično iskušano ili ne – koje podrazumeva da je takvo iskustvo i moguće i istinsko ne samo u psihološkom smislu nego i u smislu da je ono zaista to što tvrdi da jeste."<sup>5</sup>

Dakle, u slučaju Muse Ćazima Ćatića, ne može se ustvrditi da on nije bio – mistik. Držeći se načelâ L. Kolakowskog, nije moguće tvrditi da Ćatić nije imao iskustvo "neposredne veze s Bogom", ili da njegova veza s Bogom nije bila prožeta "najjačim osećanjem ljubavi" (ljubav prema Bogu, dapače, Ćatić je pokazao u mnogo svojih pjesama!), a pogotovo nije moguće tvrditi da se iz Ćatićevog "književnog izraza" ne može iščitati to, mističko, iskustvo. S druge strane, može se tvrditi da Ćatić nije *practicirao*, u tjelesno-duhovnom smislu, *sufijsko* sjedinjenje s Bogom (otud onaj pojam "izvornosti", čini mi se!), kao i da nije u formalno-oblikotvornom smislu saobražavao svoje (ipak!) mističko iskustvo sa tradicionalnim oblicima orijentalne (poglavito divanske) poezije u kojima se to iskustvo najčešće i najprimjerenije uobličavalo. Jednostavno rečeno, Ćatić se nije držao formativnih obrazaca orijentalnih oblika (gazela, ilahije, kaside, rubaije), nego je svoje mistično-pobožno iskustvo ukomponirao u forme evropske poetske tradicije (sonet, katren). Ipak, "kod njega se uticaj istočnjačkog duha i književnosti očituje prvenstveno u (...) sistematizovanju poetske slike, logici kompozicije i na poseban način u preuzimanju govornih obrta i poetskih shema. Ćatić, dakle, oponaša sufijske mistike, i to one uporišne tačke iz rakursa koje mu nalaže osjećanje i obrazovanje formirano u znaku evropske moderne"<sup>6</sup>. Enver Kazaz u tom postupku

vidi plodotvorni *interkulturalni susret moderne i mističke poezije*, čija vrijednost "svakako leži u činjenici da se ovakvim pokušajima proširuju estetske i poetske, ali i filozofske mogućnosti matične književnosti i kulture"<sup>7</sup>.

Ali, kako bi rekao Ujević, "Ćatić nikad ne odstupa od jedne tradicije Islama"<sup>8</sup>. Pa i onda kada se kreće u *ljubavnom tematskom krugu*, Ćatićev misticizam (a pritom uvijek treba imati u vidu onu "neposrednu vezu s Bogom") – doista je *panteistički*. U takvoj poetsko-filozofskoj vizuri erotika i mistika nisu odjelita tematska, ni osjećajna, polja.<sup>9</sup> Time se brišu granice erotike kao nagona (ploti) i mistike kao duhovnog usmjerenja; jer, zapravo, panteistički misticizam okuplja u sebi i jedno i drugo, *mistificirajući erotiku*, a *erotizirajući mistiku*. Kod Ćatića se radi samo o *stupnjevanju* tih procesa. U ranim pjesmama, u ciklusu *Ašiklije* (1903.), ljubav se, istina, "ne javlja kao mistički put ekstaze i uznesenja, nego kao utjeha zbog nemogućnosti dostignuća te apsolutne, božanske ljubavi"<sup>10</sup>, ali je i takva, "nižeg stupnja", zasnovana na mističkoj evokaciji. Pjesnik će u prvim stihovima druge pjesme *Ašiklija* naznačiti razinu u kojoj, priznaje, ne može dosegnuti potpunu spoznaju:

*Kad ne mogu s "abu hajata"*

*Dohvatiti životvornog pića,*

*Da okr'jepim svoju žednu dušu*

*Bar s kapljicom nadzemnoga žića*, – ali će nastojati, na nižem spoznajnom stupnju, u ženskoj ljepoti (koja se, barem, može usporediti sa "kapljicom rajskom"), naći utjehu zbog nemogućnosti potpunog spoznanja:

*(...) Daj Ti onda, moja Lejlo draga,*

*Da se Tvojih dodirnem usana;*

*Da ublažim tom kapljicom rajskom*

*Prsa svoja ognjem uzburkana! (...).*

Traganje za "praslikom Božije ljepote" Ćatić će nastaviti u svim svojim pjesmama ljubavnog tematskog niza. U pojedinim pjesmama će stvoriti, i razvijati, poseban simbol traganja, koji će označiti ženskim imenom (posve orijentalnog ishodišta!) – Niđar. Takve su pjesme, naprimjer: *Kao što ljubice cvatu, Tvoje oči*, ciklus *Boje i mirisi*, *Niđar...* u kojima se pojavnost svijeta hipostazira u osobinama simbolizirane ljubavi (Niđar), u mnoštvu poredbenih nakana sa atri-

butima "ljepote Božije praslike". Ljubice su, tako, "ko haremske žene", "miris duše tvoje... grešne misli iz duše mi briše / ko sveti dašak hurijskije grudi", a sliku simbolizirane ljubavi pjesnik nosi "ko ćafir kumira svoga"... U ciklusu pjesama *O ženi*, pak, nalazi se svojevrsni civilizacijski sinkretizam (islamskih, hrišćanskih, jevrejskih i paganskih elemenata), "te on jednako pjeva Prometeja i Veneru, kao i Budu, Mojsija, Hrista i Muhameda i s njima vezanu simboliku"<sup>11</sup>.

Ljubavno-pobožnom nizu pripadaju i gazele<sup>12</sup> Muse Ćazima Ćatića. Gazele je Ćatić objavio u dva navrata, oba puta u "Gajretu": *Tri gazela* (IV/1911., 23/24, str. 340-341.) i *Nekoliko gazela* (V/1912, 9/10, str. 140-141.). Od širokih izražajnih mogućnosti gazela kao oblika, Ćatić je u oba ciklusa za motivski pokretač uzeo – ljubav. U oba ciklusa imenovana je kao Lejla. I u *Tri gazela* (posvećena Mirzi Safvetu Bašagiću) Ćatić će pokušati "oponašati istočne mistik-pjesnike", nastojeći razviti poetsko-spoznajni lanac u rasponu od primarne, skoro tjelesne, erotike, do erotike koja završava u duhovnoj sferi. Tako se u prvoj pjesmi ocrtava žudeno biće kao "vila il' hurija", izmaštano ili mistički doživljeno, prema kojemu lirski subjekt osjeća neodoljivu strast:

(...) *Kroz kožu se nadizale dvije tople sn'jega grude*

*I ognjem mi opijale biće c'jelo – dušo moja.*

*Pa goreći silnim žarom, hotio sam tebi prići,  
Razuzdano da obujmim tvoje t'jelo – dušo  
moja. (...)*

U drugoj pjesmi iz *Tri gazela* strast se već obuzdava, odnos prema žuđenom biću ostaje na razini promatranja i blage kontemplacije:

(...) *A u ljljan-haljinama kroz bokore rujnih ruža*

*Ka carica sv'jetlog dana Lejla šeće – po hasbašti.*

*S mirisavih tankih grana bulbuli je pozdravljaju*

*I pjevaju u zanosu pjesme sreće – po hasbašti.*

*O Ćazime, al' je divno gledat kad se jutro šeće*

*Djevojačka bujna mladost i proljeće – po Hasbašti!...*

Treći pseudogazel ipak (po uzoru na "mistik-pjesnike") pokušava erotski doživljaj dovesti do "više duhovne instance". Ta "instanca", zasad, u Ćatića je – poezija:

(...) *Tu se dižu od smaragda začarani dvori,  
A iz njih valom struji po svoj gori – pjesma.*

*Tih dvorova stupovi su čempresi i bori,  
A prostirka zelen čimen, s kog šumori – pjesma.*

*U dvorima ljubav spava pokrivena cv'jećem,  
Na usni joj netaknutoj osmijeh gori – pjesma.  
(...).*

U *Nekoliko gazela*, međutim, to oponašanje erotsko-mističnog procesa je mnogo razvijenije, i počiva na sufijском obrascu. Enes Duraković je seriozno analizirao Ćatićev pokušaj stupnjevanja *sufijskog puta*, od prvog pseudogazela gdje "lirski subjekt pjeva o ženi kao idealu i simbolu vječne i apsolutne ljepote, čistote i nevinosti, izložene bjesomučnoj strasti, dok se pjesnikova žudnja javlja alegorijskom dvosmislenošću...", da bi već u drugom i trećem pseudogazelu "ovaj manihejski dualizam tjelesnog i duhovnog (bio) potpuno prevladan mističkim stavom o substancijalnom jedinstvu s Bogom..."<sup>13</sup> Četvrti, peti i šesti pseudogazel ne slijede – po mjestu situiranja u ovom ciklusu – stupnjevanje sufijskog intuitivnog puta u traženju Jedinstva, njima bi primjerenije mjesto bilo iza prvoga pseudogazela. Naime, ti pseudogazeli su tipični upjesmljeni stupnjevi *sufijskog očišćenja* na putu ka potpunom sjedinjenju s Apsolutom, sa svim rekvizitarijem sufijske simbolike (vino, mejhana, krčmarica, tekija...), tako da, s pravom, Duraković zaključuje da je u ovim pseudogazelim izgubljen "simbolički smisao samouništavajuće ljubavi kao oblika spoznaje i sjedinjenja s Bogom..."<sup>14</sup> Ipak, Ćatić je pokušao ostvariti ono što je promišljao u svome tekstu *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*: "Sve što je u životu lijepo i uzvišeno mistični pjesnici smatraju vidljivom vezom između Boga i čovjeka koji ga je spoznao, dakle 'Arif billah' postao. Oni,

štaviše, ni na tom ne ostaju nego zaljubljeni u intuiciju traže odraz Božijeg lica u svim lijepim stvarima i pojavama vanjskog svijeta.”<sup>15</sup> Poglavito se to intuitivno traganje za “odrazom Božijeg lica”<sup>16</sup> ogleda u drugom pseudogazelu Ćatićevih *Nekoliko gazela*:

*Iz plamena besmrtnosti ja sam iskra živa –  
I seraf se i satana u mom biću skriva.*

Između laži i Istine jošte od iskona  
U meni se ljuta borba bez prestanka zbiva.

T’jelo mi je šaka praha s vodom zakuhana,  
Al ko lanac na zemaljsku kuglu me prekiva.

A duša mi poput orla slobodna i smjela  
Preko međa vasiona u beksrajnost pliva.

C’jela narav, c’jeli bitak u mom biću živi,  
Moje biće ko kaplja se u Jedinstvu sliva.

Ja sam d’jete Adamovo, ja pjesnik i prorok,  
Povjesnica moga sv’jeta u mom njedru  
sniva.

Gle, o Musa, na Sinaju, tvojih ideala  
Vječno Sv’jetlo iza tamnog vela se otkriva!

Drugi trag pobožnosti nalazi se u Ćatićevim tzv. *pejzažnim pjesmama* (*U gladnoj noći, U proljeću, Proljetni soneti I-VII, Zambak, U majskom jutru...*). Spoznajno-poetsko stupnjevanje pobožne provenijencije tu se kreće od poziva i molbe Vječnom da blagosilja ljepotu i puninu (pastoralnog) života –

*S proplanka ovog vidik na sve strane  
Puca niz luge, pašnjake i polja –  
Daleko tamo u ogradi kolja  
Vide se selske kuće raštrkane.*

*Nad njima lebdi tanahna munara  
I svojim alemom k nebu molbe šilja:  
-Nek Vječno ove strane blagosilja (...) –  
preko aktiviranja Božanskog u svemu  
prirodnom i zemaljski rasprostrtom –  
Divan je život, u slobodi kada  
Zagrije plamen ljubavi nas svete! (...) –  
do direktnog i nepatvorenog slavljenja  
Tvorca i želje za uzletom do Njega:*

*(...) Pa u gaju Tvog umijeća hramu,  
Dok Ti gledam savršena djela,  
Okupana u molitvi čistoj  
Mlada duša prhnut bi mi htjela.  
Pred pr’jestolom Svemilosti Tvoje  
Da se vječno Tvom Jedinstvu klanja –  
Slava Tebi beskonačno Biće,  
Stvoritelju moga živovanja!  
(U majskom jutru).*

A već antologijska pjesma *Zambak*, u svojoj “pretjerano jednostavnoj izvedbi”, ne konotira li (“Mističnijem svojim krilom”!), kako kaže Irfan Horozović, “upravo jedan vedri tesavufski krak konspiracije i korespondencije sa pravim čitaocem”<sup>17</sup>

Pejzažni tip pjesama Muse Ćazima Ćatića počesto je motivski usloženjen elementima pagansko-slavenskog ishodišta. To je i normalno jer je sam pejzaž – bosanski, i *nastanjuju* ga fantastičko-nadnaravna bića pripadajuća tom tlu. Čest Ćatićev motiv u ovim pjesmama (pa i u onima o ženi) je vila; najeksplicitnije prisutan u njegovoj zamamnoj pjesmi - sonetu *Vodena vila*:

*(...) Lagahno na mjesečini iz mehkih i šumnih vala*

*Ko bajka gola žena diže se, a svilni prami  
Rosne joj kose – što je ko magla biserna pala*

*Mliječnu nagost njena punog tijela kriju...  
To vam je vodena vila, što noću putnika  
mami,  
U njenu zagrljaju da na dnu rijeke sniju.*

Naporedo sa pobožnim traženjima u lirskim i pejzažnim pjesmama “u Ćatićevoj poeziji se javio i čitav niz pjesama u kojima je lirski subjekt izražavao bolno osjećanje pokajanja i obraćanja tražeći azil u okrilju religijskog autoriteta”<sup>18</sup> Takve su pjesme “pokajnice”: *Grješnik, Grijeħ* i *Teubei-nesuh* (Pokajanje jednog griješnog pjesnika). Za razliku od *Grješnika* i *Grijeħa* – gdje se grijeħ samo naznačava kao duhovno-spoznajni odnos prema strasti i profanošću svakodnevlja, u kojima se, da tako kažem, moli za oprost samo verbalno i ne suviše pokajnički duboko – u *Teubei-nesuh* centralni je pojam *tevba*, pokajanje. Inače, ova pjesma, pogotovo u zadnje vrijeme,

“osuđena” je na raznovrsna *učitavanja*, zanemarivanja smisla koja sama po sebi ne posjeduje. Na jednoj strani, nacional-preporoditeljsko učitanje u njoj vidi autorovo pokajanje, “istinsko duhovno pročišćenje Muse Ćazima Ćatića”<sup>19</sup>, ili “doboki lični doživljaj i izraz vjere u nadmoć duhovnog nad prolaznim strastima i zabludama svakodnevnice”<sup>20</sup>; a, na drugoj strani, autonomno-estetističko iščitavanje u ovoj pjesmi nastoji, prije svega, pronaći “zaokupljenost mišlju o ljepoti (formi)”<sup>21</sup>. Približavanje ova dva viđenja (i, moguće, primjereniju recepciju samosvojne pjesničke tvorevine) moguće je, čini mi se, zasnovati na samom pojmu tevbe. Ako se *Teubei-nesuh* shvati kao *pjesničko vraćanje Bogu s kajanjem* – barem na toj razini, jer moguće je složiti se sa D. Tanaskovićem i V. Spahićem da ova pjesma ne podrazumijeva sufijski pojam tevbe – onda sa njene receptivnosti otpadaju *paraziti*<sup>22</sup> koji konotiraju Ćatićev bohemijski život, pijanstvo i raspusnost. Tevba u *Teubei-nesuh* je poetski čin, potpuno pobožnog ishodišta, zasnovanog na uvjerenju o grijehu i (duhovnom) kajanju zbog njega. Taj čin je jedinstven i jednovremen, jer se ostvaruje u poetskom tekstu (a ne u vjerskom obredu – padanje na sedždu se dešava u pjesmi, a ne u konkretnoj molitvi), i ne garantira (do samo u okviru ove pjesme) da će se “griješnik uzdržati od grijeha”<sup>23</sup>. Esteticističko shvatanje pjesme *Teubei-nesuh*, ma koliko ispravno odbacivalo nacional-preporoditeljska učitanja, *cijelu* tevbu svodi na “molitvu za ljepotom”: “Ljepota forme nametnula se kao spasonosna i za pjesnika i za njegovo djelo, jer je svojom zatvorenosti i mirom disonirala sa nemirnim sadržajem Ćatićeva života.”<sup>24</sup> Takvo iščitavanje “estetizira tevbu” (a ne pjesnik!), oduzimajući tom činu svu raspoloživost pobožnosti: pokajanje, prije svega, priznanje grijeha, nepatvorenu čežnju za *vraćanjem* “pod okrilje Božije”, pa i milostivo vraćanje Božijeg oprosta – o kojima pjesnik izrijekom pjeva:

(...) *Ja sada bježim pod okrilje Tvoje  
I Tvog Kur'ana, Tvoje vječne riječi,  
Gospode, grijehe odriješi moje  
I bolesnu mi dušu izliječi –  
Ta, ja se sklanjam pod okrilje Tvoje.*

*Gospode, razum prosvijetli mi sada  
I daj mi snage, daj mi volju jaku  
Demone sve što može da savlada...  
Nek Tvoja milost svijetli mi u mraku  
Gospode, razum prosvijetli mi sada! (...)*

Poseban krak u pobožnom tematskom nizu Ćatićeva pjesništva čine tzv. *pjesme prigodnice*. Na *prigodničarstvo* u Ćatićevoj poeziji prvi je ukazao Irfan Horzović, doduše bahato i neargumentirano: “Kad god govori u ime mnoštva, za publiku, bilo koji razlozi da su (a on ih je imao doista svakojakih), Musa je bolećiv, nesiguran, slijepo verbalistički usmjeren. Lažni privrženik. Siromašni didaktik. Kad progovara on sam, bilo da je gladan i vijonski odrpan, bilo da se igra relikvijama povijesnog svijeta poezije, bilo da je sam demijurgom... – on je pjesnik... Musa Ćazim Ćatić, čini mi se, bijaše vrlo slab prigodničar... Musa je različito ugađao svoje glazbalo. I različit je zvuk iz njega dobijao. Ili jadan, lažan, prigodničarski, u zakrpama jedva prepoznatljivog pjesničkog oblika, pseudonadahnuto, često i s patosom jednog homo religiozusa, koji to ustvari nije bio. Ili jednostavno, nenadmašno slobodno.”<sup>25</sup> Horzović nigdje ne ukazuje na koje Ćatićeve poetske tvorevine misli pod prigodničarskim, ako općenito ne misli na *sve* pobožne njegove pjesme (što se daje naslutiti u konstataciji “s patosom jednog homo religiozusa”, i zapanjujućim dodatkom “koji to u stvari nije bio!”). Ćatić je, i na to je ukazao Vedad Spahić, napisao samo nekoliko, i to kao rane pokušaje, prigodničarskih pjesama: *Islamu, Na grobu moga učitelja, Islamsko sirotište, Našem novom reisu*.<sup>26</sup> Ovdje, po mom mišljenju, ne spadaju pjesme (a koje još navodi Spahić): *Nat, Lejlei-mevlud, Lejlei-kader, U majskom jutru, Kurban bajram*. Naime, pjesma-prigodnica je upućena nekom ili nečem, sa *isuviše intencionalnom dnevnom prigodom*, a navedene pjesme, po mom mišljenju, nemaju tu osobenost. Doduše, u *Natu* se “prigoda” može pričinuti jer je spjevana u slavu Muhammeda a.s., ali, istinski, prigodničarska nota je izbjegnuta kako adekvatnim formalnim uobličjenjem (nat je vrsta pjesme posvećene Muhammedu, a.s.), tako i primjerenom sadržajnom mjerom (jedan od osnovnih odnosa prema Muhammedu, a.s., jeste slavljenje

njegovih osobno-poslaničkih atributa). Čatićeva, pak, pjesma *Lejlei-mevlud*, objavljena u "Beharu" 1904. (god. V, str. 33-36), danas se uzima kao jedan od bošnjačkih mevluda, mada kraća od svih mevluda (92 stiha), a i "nije zabilježeno da je i izvođena (kao mevlud – op. Z.K.)"<sup>27</sup>; čime i znatan dio njene *prigodnosti* otpada. S druge strane, ako se *Lejlei-mevlud* shvati samo kao pjesma, pjesnička tvorevina, zasnovana na događaju (prigodi!) rođenja Muhammeda, a.s., onda se otvara niz drugih (i od prigodničarstva drukčijih) iščitavanja ove pjesme. Može se reći (kako je to već ustvrdila književnokritička recepcija naših mevluda) da je Čatićev *Lejlei-kader* jedna od najuspjelijih poetskih tvorevina mevludskog pjevanja, kao što se, nasuprot tome, u ukupnosti valoriziranja Čatićeve poezije i autonomnom pristupu tekstu, ovoj pjesmi može prigovoriti isuviše velik stupanj didaktičnosti nesaobražene sa visokim estetskim zahtjevima. U svakom slučaju, u ovoj pjesmi, osim neupitne pobožne okosnice, ostvareno je nekoliko uspješnih poetskih koncentracija:

(...) *A daleko na nebištu iznad čela vedre noći,*

*k'o sjajna se krana blista polumjesec prepun čara,*

*pa sa traka zlaćenoga rajsko milje bajno toči  
i po viru Zemzemskome najdivnije slike šara.*  
(...)

(...) *U obliku sitnih iskri sto čudesa gdje se niže,*

*gdje u slici vječnog svjetla nedostižna tajna s'jeva,*

*tamo njezin pogled hrli, tamo joj se duša diže,*

*slušajući munadžate, što ih noć mir popijeva*  
(...)

(...) *O presveta, blaga noći! Iz Tvog svetog naručaja*

*javljaju se čudne tajne širom bijele vasione;  
gle, u moru valovitom beskonačna čista sjaja,*

*k'o Sinajska časna gora cio zemni svijet tone!*  
(...)

*Lejlei-kader* tematizira "prigodni" događaj

– dvadeset sedmu noć ramazana. Po poetskom dosegu slabija pjesma od *Lejlei-mevluda* (na sličnoj tematskoj podlozi – ramazanskoj noći – Čatić će spjevati antologijsku pjesmu *Ramazanska večer*), *Lejlei-kader*, osim nepatvorenog pobožnog zanosa i pokušaja ustanovljavanja pjesnika kao pobožnog bića ("ta i pjesnik pobožno i smjerno / na molitvi u zanosu stoji"), ne unosi ništa novo u korpus naše *ugodajne poezije*, dapače, ponavlja opća mjesta iz znanih matrica pjevanja o Stvoritelju (Bašagića, Đikića).

*Kurban-bajram* ni po čemu ne spada u pjesme-prigodnice.<sup>28</sup> Pored vidljive želje za svejedinstvom muslimanskog ummeta (koja može zazvučati plakatski propagandno), pjesma je uspjela, poglavito u uvodnom opisu kurban-bajramskog jutra, postići jedno drugo, poeziji bitnije, jedinstvo – audio-vizuelno<sup>29</sup>:

(...) *O kuda će sada i šta li mu zbore*

*One dobre usne, što su živi psalam?*

*Gle, munari leti, gdje kandilji gore,*

*Mujezinu starom nazivlju selam –*

*I "Allahu Ekber" svud se glasi ore:*

*Mujezin i Jutro u glas jedan zbore. (...)*

Sve u svemu, kada se "pod vrijednosnu lupu" fokusiraju i doslovno prigodničarske Čatićeve pjesme (*Islam, Na grobu moga učitelja*, i dr.), opet ne stoji ona Horozovićeve tvrdnja o Čatiću kao neoprostivo slabom prigodničaru, barem u komparaciji sa našim tadašnjim prigodničarskim poetskim tvorevinama, koje Čatić daleko nadmašuje.<sup>30</sup>

Ciklus pjesma *Religiozni soneti* nastajao je u periodu 1908.-1912. godine. To su pjesme: *Ibrahim-pejgamber a.s., Musa-pejgamber a.s., Isa-pejgamber a.s., Zemzem vrelo, Kur'an a.š., Hidžret, Muhammed a.s., Islam, Hazreti Omer r.a., Bedr, Sveta špilja, Mejrem i Fatima Ezzhera*. Pjesme podsjećaju, po samom naslovljavanju, na Đikićeve pobožne pjesme iz ciklusa *Muslimanskoj mladeži*. Međutim, za razliku od Đikića, Čatićeve pjesme nemaju *fabularnu kompoziciju*, ni *elemente epske tehnike*, niti općepoznata *uporišta* (ne fabuliraju islamske legende). Komparacija sa Đikićem, dakle, ostaje samo na razini simboličkog naslovljavanja. Čatić je, međutim, cjelokupnu konotativnost koja se rasprostire iz

tih velikih simbola (simbola cijele jedne civilizacije!) komprimirao u jednu tako strogu formu kakva je sonet. I to je, doista, odlika samo velikih pjesnika! Pogotovo što su Ćatićevi religiozni soneti lišeni *suhe didaktičnosti* (koje ima, ali je potpuno saobražena sa poetskom svrhom), ali, što je još čudnije, i *intimizacije*. Na koji način je to Ćatić postigao? Evo, za primjer pjesma sa, ovdje, "najviše obremenjenom simbolikom" – *Islam*.

*Islam je iskra, što se od iskona  
krila u oku Onog sve što znade;  
vjekove silne krila se je ona:  
nevidna zvijezda ljubavi i nade.*

*Pa um kad ljudski s uzvišenog trona  
u slijepu tmicu s teških grijeha pade,  
i kada zemlja vapit' sunca stade,  
tad kao suza svijetla i bona*

*sveta je iskra s vječnog oka pala  
na jedno srce, najčišće na svijetu,  
i iz njeg poput sunčanoga vala*

*protekla. Ljudstvu u svojem letu  
od crne noći stvarala je dan,  
od puste stepe rujan đulistan:...*

U pjesmi, vidljivo, nema općih mjesta koja bi atribuirala temu – islam. Mada ima znanja.<sup>31</sup> Nema ni historijskih obavijesti. Ni pretjeranog pobožnog ushita. Pjesma nije bazno himnična, niti hvalospjevna. Pjesma je – *objektivna*. I *tačna*. "Emocije su ovdje sasvim suspregnute, prigušene, skoro ih i nema, stih je pročišćen od velikih riječi i izliva osjećanja, misao je kondenzirana i jednostavna."<sup>32</sup> Pjesma se bavi *samim suštinama*. Jedina njena upojedinjenost je sadržana u alegoriji islama kao iskre, i ta iskra je, ustvari, poetski djelatna, ona strukturira cijelu pjesmu. Njen put je stupnjevit, od "vječnog oka", preko "srca, najčišćeg na svijetu", do "crne noći" od koje je "stvarala dan", i "puste stepe" koju je pretvarala u "rujan đulistan"...

Slične strukture je i pjesma *Kur'an a.s.*, s tim da Ćatić ovdje nije izbjegao subjektivizaciju, posve nužnu i korelativnu sa tematskim svodjenjem Kur'ana na Knjigu. Pjesnik se obraća "Nebeskoj Knjizi", pred čijim "veličanstvom", kao

Knjige nad Knjigama, "pjesnik u zanosu pada / i usnam' mašte ljubi usta sveta".

Pjesme, pak, *Ibrahim-pejgamber a.s.*, *Musa-pejgamber a.s.*, *Isa-pejgamber a.s.*, *Muhammed a.s.* i *Omer r.a.*, kao i *Mejrem* i *Fatima Ezzehra*, ode su vjerovjesnicima i odličnicima islama, koje, u većini slučajeva, kroz određenu kur'ansku sekvencu opjevavaju njihov značaj u religiji, historiji, ili čovječstvu uopće.

*Hidžret*, *Sveta špilja* i *Bedr* motivski su koncipirane na značajnim događajima iz islamske povijesti, vezanim za Muhammeda a.s.: prva motivira odlazak (Hidžru) Muhammeda a.s. iz Mekke u Medinu, druga boravak u spilji, treća Bitku na Bedru. U ovim pjesmama može se nazrijeti fabula, ali samo kao okvir za lirsko izražavanje.

A *Zemzem vrelo* (inače jedna od najuspješnijih pjesama ovoga ciklusa) zasnovana je na legendi o nastanku vrela Zemzem, poznatom kur'anskom događaju o Hadžeri i traženju vode za njenog sina.

Vrhunac pobožnog pjevanja (a bezmalo i ukupnog svoga pjesništva) Ćatić je pokazao u dvije uvjetno *ambijentalne* pjesme: *Ramazanska večer* i *Kurban-bajramski kandilj*. Uvjetno, kažem, ambijentalne, *pjesme ugođaja*, jer u svojoj poetskoj konačnici nadvisuju početni, ugođajni, impuls, pa ni "vjera kao motiv Ćatiću nije više vrijednost sama po sebi već, jednako svakom drugom motivu, samo iskušavanje vlastitih stilsko-oblikotvornih mogućnosti".<sup>33</sup> U *Ramazanskoj večeri* ambijentiran je kraj dana nakon ramazanskog posta, vrijeme kad "suton pada, mirisav ko smilje", a "pobožni ljudi" su "najbliži svome Stvoritelju, jer su u Njegovo ime cio dan postili"<sup>34</sup>, da bi pristupili hrani, Božijoj nagradi za ljudsko približavanje Njemu kroz post. Znak za početak toga čina simbolički označava pućan iz topa. I onda slijedi jedna od najljepših strofa Ćatićeve sveukupne poezije:

*(...) I gle, najednom, svjetlost neka sinu  
s tabije bijele, k'o nur s Tura da je,  
a sa njim zvuk se po vazduhu vinu –  
Zvuči l' to svjetlost ili to zvuk sjaje?  
večernji anđeo to iz topa sinu. (...).*

Sinestezija – *zvuči l' to svjetlost ili to zvuk sjaje?* – potpuna je, i u nju se uklapa svaki događaj, doživljen samo kroz njegov zvuk saobražen sa tim *zvukom-sjajem*:

(...) *A ezani ga mujezinski prate  
i zvuk posuđa s iftarskih sofara,  
krila mu zv'ezde svojim trakom zlate (...);*

da bi sve, opet, završilo u početnom ambijentu, kad "suton je pao mirisav ko smilje"!

*Kurban-bajramski kandilj* ambijentalni okvir zadržava samo u naslovu, slici kandilja, sve ostalo prosijava iz njegovog svjetla, iz "ognjenih očiju što bojažljivo zure". Kandiljsko svjetlosno porinuće je, ustvari, simbolizirano pobožno spoznavanje, kako, na jednoj strani, svijeta, tako, na drugoj, Božanstva, kao sublimiranog "Kandilja Bivstva". Pritom je "poetska ekspresija Božanstva usklađena sa vjerom i zasnovana na teološkom polazištu, ali se oslanja i na emotivno obuhvatanje neposredne stvarnosti iza koje se nazire, ali i intuitivno doseže i konstatuje Božanstvo"<sup>35</sup>, kako Ćatić veli: "Životvorna ljubav vječitoga Boga." Pjesniku na kraju ostaje da se u zanosu preda toj sveprisutnoj ljubavi:

(...) *I ja žrtvu njemu svojom krvlju palim,  
I ja mu dobrotu munadžatom hvalim (...)* – utiskujući u nju svoj mali ljudski, a velik poetski, pečat: *osvjetljavajuć tminu suzom bola svoga...*

Sumirajući prisutnost pobožnih elemenata u Ćatićevoj poeziji možda nije moguće, kao jedan stariji književni kritičar, reći da bi "punim pravom Ćazim mogao ponijeti dično ime: bosanski Hassân ibni Sabit ('Resulullahov pjesnik', suvremenik Alejhisselamov, koji je Poslanika slavio cijeloga života – op. Z. K.)"<sup>36</sup>, ali, također, ne bi se, kao drugi mlađi književni kritik, nikako mogli ustvrditi da pobožnost u Ćatićevoj poeziji predstavlja "nižerazredni aspekt tematike".<sup>37</sup> I (kada se već citiraju različita mišljenja) možda je najumjereniji stav Tina Ujevića o Ćatićevoj pobožnoj poeziji: "Musa Ćazim Ćatić (...) napisao je i velik broj vjerskih pjesama. I da se pravo kaže, te pjesme u općoj književnosti nisu naodmet, jer se mogu mjeriti s mnogim pjesmama starih književnika, a u islamskom svijetu tvore epohu. On pjeva Muhameda i Kuran, ali onaj moral kojim su pjesme prožete nije isključiv, nego općeljudski".<sup>38</sup> Može se, bez pretjerivanja,

čini mi se, reći da je Musa Ćazim Ćatić (uz Džemaludina Latića) najveći bošnjački *pobožni pjesnik* XX stoljeća. Pobožni elementi u Ćatićevoj poeziji prisutni su od njenih početaka do zadnje njegove (također antologijske) pjesme – *Smrt*, čak do zadnjega stiha Ćatićevog cjelokupnog pjesništva:

*Ejne tek'jun, judrik'jel – mevt*

Hadis

*Sâm sam u sobi – u mrkoj samoći; –  
Pred mnom stala jedna sablast nijema,  
Upiruć u me od kristala oči,  
Što vatren led im u zjenici drijema.*

*Ironijom joj usna preliveva,  
Šuti ko pečat mutnijeh nebesa –  
Tek pandža lahko podiže se njena  
I po plećima griva joj se stresa.*

*Ja trnem, drščem bez glasa i daha,  
Tu strašnu sfingu gledajuć pred sobom  
I grudi moje lede se od straha –*

*Čuj, tupa usna tiho joj se miče:  
-Ja vječito sam zagonetno biće.  
Ruka mi ravna bešikom i grobom...*

**m**

## Bilješke

<sup>1</sup> Tematska protežnost u tri niza – patriotski, ljubavni, pobožni – prisutna skoro kod svih bošnjačkih pjesnika početka XX stoljeća (Bašagić, Đikić, Sarajlić, A. S. Karabegović...) ne ogleda se tako plastično u Ćatićevoj poeziji. Tu, naprosto, nedostaje jedan, potpuno izražen, niz, onaj patriotski. Ćatić, doduše, jeste napisao nekoliko "čistih" patriotskih pjesama (Herceg-Bosni, Povijest otadžbine, Domovini na rastanku), ili pejzažnih pjesama sa pobožnim patriotskim motivima (Bosna, Kraj Neretve, Onim kojih se tiče) – ali taj skup nije dovoljan da se kristalizira u niz. Ćatić je, nasreću, skoro bio nezainteresiran za takvu vrstu pjesničkog angažiranja.

<sup>2</sup> Darko Tanasković, *Misticizam u poeziji Muse Ćazima Ćatića*, u: *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, "Institut za jezik i književnost" Sarajevo, 1980., str. 96., 98-99.



- <sup>3</sup> Ćatić je nedvosmisleno iskazao tu intenciju u napomeni pri objavljivanju ciklusa *Nekoliko gazela* ("Gajret" V/1912., 9/10, str. 140-141.): "Pokušao sam u ovih nekoliko gazela oponašati istočne mistik-pjesnike, pa koliko sam uspio neka čitatelji sude"; Na neki način, legitimnost Ćatićevom postupku imitiranja daje i Vedad Spahić (Islam u Ćatićevoj poeziji, u: *Tekst, kontekst, interpretacija*, navedeno izdanje, str. 104-117.).
- <sup>4</sup> Enes Duraković, *Pjesnik na razmeđu epoha*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, III, "Alef", Sarajevo, 1998., str. 91.
- <sup>5</sup> Lešek Kolakovski, *Religija*, "BIGZ", Beograd, 1987., str. 131-132.
- <sup>6</sup> Enver Kazaz, *Musa Ćazim Ćatić – književno nasljeđe i duh moderne*, "Centar za kulturu i obrazovanje", Tešanj, 1997., str. 161.
- <sup>7</sup> Isto, str. 165.; Taj interkulturalni susret dobro je uočio i Tin Ujević: "Sufi i – slobodna misao! Proletarijat i vjerske ili plemenske tradicije! Musa se borio da lirski savlada ove raznolike inspiracije. Ima u toj poeziji lieda, romanse, soneta, gazela... Formalna poezija, kakvu su pisali romantičari, ali kakva je bila dijelom istočne inspiracije i istočnoga porijekla". (Tin Ujević, Musa Ćazim Ćatić, "Izraz", X/1966, 1, str. 61.)
- <sup>8</sup> Tin Ujević, Isto, str. 60.
- <sup>9</sup> Muhsin Rizvić je cjelokupnu Ćatićevu poetsku poziciju smjestio između erotike i mistike: "Erotici je pjesnika vukao nagon, mistici duhovno nastrojenje. Kombinacija ovih motiva ponekad se javljala sa osjećanjem izvjesne duhovne nelagodnosti, ponekad opet sublimisane u vidu epikurejsko-hajjamovske vizije grijeha, života i pokajanja". (Muhsin Rizvić, Musa Ćazim Ćatić između erotike i mistike, "Izraz", X/1966., 1, str. 67.)
- <sup>10</sup> Enes Duraković, *Pjesnik na razmeđu epoha*, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, III, navedeno izdanje, str. 95.
- <sup>11</sup> Midhat Begić, *Ćatićeva razdjelnost*, u: *Sabrana djela*, knj. 5, Raskršća IV, "Veselin Masleša" & "Svjetlost", Sarajevo, 1987., str. 204.
- <sup>12</sup> Na pseudopoziciju Ćatićevih gazela ukazao je Vedad Spahić u tekstu *Bejt i stih* (u: *Tekst, kontekst, interpretacija*, "Centar za kulturu i obrazovanje" & "Graficar", Tešanj-Tuzla, 1999.); analizirajući bejt, kao "inokosno značenjsku cjelinu", i Ćatićeve, "evropeizirane", distihe, koji "čak ni prividno ne respektuju normu semantičke inokosnosti stiha... Bejt (se), naime, ne može izlučiti iz pjesme a da ne izgubi ništa od poetske funkcionalnosti koju sadrži unutar nje, i da, povrh svega, to izlučenje ne naruši arhitektoniku pjesme kao cjeline" (str. 40. i 45.). A Ćatićev distih, naprotiv, "čitljiv je samo u kontekstu pjesme. Izlučen on ostaje nedorečen, skoro besmislen – bez odgovora na pitanje: ko? na koga? zašto?..." (str. 46.) Ovdje se koristi termin gazel zbog direktnog naslovljavanja ciklusa (pseudo)gazela koje je objavio Ćatić.
- <sup>13</sup> Enes Duraković, *Pjesnik na razmeđu epoha*, navedeno izdanje, str. 91.-92.
- <sup>14</sup> Isto, str. 93.
- <sup>15</sup> Musa Ćazim Ćatić, *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*, u: Alija Isaković, *Antologija bošnjačkog esaja*, "Alef", Sarajevo, 1996., str. 36.
- <sup>16</sup> Vedad Spahić smatra da inspiracija ovih Ćatićevih pseudogazela nije islam: "Ukazavši na momenat oponašanja sam je Ćatić u eliptičnoj formi izrekao zapravo najvaljaniju književnokritičku ocjenu o svome ciklusu *Nekoliko gazela* i, k tome, sasvim nedvosmisleno signirao da inspiracija ciklusa nije islam, nego uspostava svojevrsnog intertekstualnog mosta s pjesničkom tradicijom." (Vedad Spahić, *Islam u Ćatićevoj poeziji*, navedeno izdanje, str. 117.) Spahić, međutim, previda – pravilno ukazujući na intencionalnu mogućnost "intertekstualnog mosta s pjesničkom tradicijom" – da je izvorna inspiracija na kojoj počiva ta "pjesnička tradicija" ipak – islam; pa, eo ipso, Ćatić se, oponašajući postupak, mora osloniti na temeljne rezultate traženja jedinstva s Bogom koji su proizveli sufijski pjesnici, a u tom zahvatu i na svoje osjećanje islama.
- <sup>17</sup> Irfan Horozović, *Na tragu Musina divana*, u: *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, "Institut za jezik i književnost", Sarajevo, 1980., str. 43.
- <sup>18</sup> Enes Duraković, *Pjesnik na razmeđu epoha*, navedeno izdanje, str. 96.
- <sup>19</sup> Aziz Kadribegović, *Pjesme vjere Muse Ćazima Ćatića*, u: *Lira vječnog aška*, "Bemust", Zenica, 1998., str. 169.
- <sup>20</sup> Enes Duraković, *Pjesnik na razmeđu epoha*, navedeno izdanje, str. 96.
- <sup>21</sup> Vedad Spahić, *Islam u Ćatićevoj poeziji*, navedeno izdanje, 110.
- <sup>22</sup> Paraziti su, po Deanu Dudi, sve obavijesti što ih čitalac nakupi, ovim ili onim putem, koje izvorno ne pripadaju tekstu, i kojih se je nužno riješiti da bi pred sobom imali receptivnu čistinu. (Vid. Dean Duda, *Priča i putovanje*, "Matica hrvatska", Zagreb, 1998.)
- <sup>23</sup> O pojmu tevbe vidj. Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, "Svjetlost", Sarajevo, 1990., str. 608.

- <sup>24</sup> Vedad Spahić, Isto, str. 110.
- <sup>25</sup> Irfan Horozović, *Na tragu Musina divana*, navedeno izdanje, str. 43-44.
- <sup>26</sup> Ovom krugu treba, po mome uvjerenju, dodati i pjesme: Gajretu, Beharu i Islamska štamparija.
- <sup>27</sup> A. N. (Alija Nametak), *Rukopisni mevlud Šemsudina Sarajlića*, "Islamska misao", I/1978., 3, str. 28.; Po Azizu Kadribegoviću razloge neizvođenja Čatićeve pjesme Lejlei-mevlud kao mevluda "treba tražiti kako u artifičnosti izraza, tako isto, ako ne i više, u njezinom šesnaestercu kojim je pisana, jer je poznato da su skoro svi mevludski spjevovi pisani u jedanaestercu koji je podesniji za izvođenje, a prema već uhu naviknutoj melodijskoj skali turskog Čelebijina Mevluda." (Aziz Kadribegović, *Naši mevludski spjevovi*, u: Lira vječnog aška, navedeno izdanje, str. 75-76.)
- <sup>28</sup> Šam Će Spahić, koji je ovu pjesmu uvrstio u krug pjesama-prigodnica, priznati da je "retoričko-promidžbene matrice pošteđena (je) dijelom i pjesma Kurban-bajram. Štimung svetog blagdanskog jutra u uvodnoj slici ostvaren je semantizacijom formalne strukture... Naime, semantička i melodijska strana pojedinih stihova Kurban-bajrama postaju korelativne upravo na tačkama njihova presijecanja..." (Vedad Spahić, Isto, str. 107.)
- <sup>29</sup> Vid. Vedad Spahić, Isto, str. 108.
- <sup>30</sup> "...časno je pripomenuti da su ti i takvi Čatićeve stihovi vjerovatno vrhunac tadašnje prigodničarske poezije u Bosni i Hercegovini." (Vedad Spahić, Isto, str. 106.)
- <sup>31</sup> Ahmed Muradbegović će ustvrditi da je Čatić "poznavao gotovo sve komentare islamske nauke i Kur'ana i u tome je bio vrlo naprednih naziranja sa jednim jakim naučnim autoritetom." (Ahmed Muradbegović, *Musa Ćazim Ćatić*, u: *Izabrana djela*, III, "Svjetlost", Sarajevo, 1987., str. 72.
- <sup>32</sup> Aziz Kadribegović, *Pjesme vjere Muse Ćazima Ćatića*, navedeno izdanje, str. 166-167.
- <sup>33</sup> Vedad Spahić, *Islam u Ćatićevoj poeziji*, navedeno izdanje, str. 113.
- <sup>34</sup> Aziz Kadribegović, *Ramazan u našoj pjesmi*, u: *Lira vječnog aška*, navedeno izdanje, str. 50.
- <sup>35</sup> Enver Kazaz, *Musa Ćazim Ćatić - književno naslijeđe i duh moderne*, navedeno izdanje, str. 179.
- <sup>36</sup> Ismet Žunić, *Ćatić kao religiozni pjesnik*, "Novi Behar", VIII/1934.-35., 20/23, str. 356.
- <sup>37</sup> Vedad Spahić, *Islam u Ćatićevoj poeziji*, navedeno izdanje, str. 104.

- <sup>38</sup> Tin Ujević, *Musa Ćazim Ćatić*, navedeno izdanje, str. 60.

## Summary

### MYSTICISM OF MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

Dr. Zilhad Ključanin

The most frequently used term in the present literary criticism of the poetry of Musa Ćazim Ćatić is most definitely mysticism. At the same time, Ćatić is one of the few Bosniac poets of the 20<sup>th</sup> century who based their entire poetry on Islam. It can surely be said, without exaggerating, that Musa Ćazim Ćatić (in addition to Džemaludin Latić) is the greatest Bosniac religious poet of the 20<sup>th</sup> century. The religious elements in his poetry were present from the very beginnings through his last (anthological) poem Death to the final verses of his poetry.

## موجز

التصوف عند موسى كاظم تشاتيتش

د. زيلهاد كليوتشائين

التصوف هو أكثر الأفكار تردادا في الكلام الأدبي النقدي حول شعر موسى كاظم تشاتيتش. هذا الشاعر يعتبر من الشعراء البوشناقيين القلائل الذين استندوا في كافة أشعارهم على الإسلام، وبدون أدنى مبالغة يمكننا القول بأن موسى كاظم تشاتيتش (بالإضافة إلى جمال الدين لاتيتش) يعتبر أعظم الشعراء البوشناقيين المتدينين في القرن العشرين. فالعناصر الدينية موجودة في شعره منذ البداية وحتى قصيدته الخاتمة (الموت)، بل وحتى آخر بيت في شعره.